ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ ΚΟΡΡΕ
Τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας

ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ*

Ὅτε οἱ Πέρσαι, παρὰ τὰς ἐν Μαραθῶνι καὶ Σαλαμῖνι συμφοράς, ἐπέμενον σοβαρῶς ἀπειλοῦντες τὴν Ἑλλάδα καὶ στρατὸς αὐτῶν ὑπὸ τὸν Μαρδόνιον πεντήκοντα μυριάδων *προῆγεν εἰς Ἀττικήν*, οἱ ἐν τῷ Ἰσθμῷ σύνεδροι τῶν Ἑλλήνων ἀπεφάσισαν «*παραλαβεῖν τοὺς Ἀθηναίους καὶ πανδημεὶ προελθόντας εἰς τὰς Πλαταιὰς διαγωνίσασθαι περὶ τῆς ἐλευθερίας, εὔξασθαι δὲ τοῖς θεοῖς, ἐὰν νικήσωσιν, ἄγειν κατὰ ταύτην τὴν ἡμέραν τοὺς Ἕλληνας ἐλευθέρια κοινῇ, καὶ τὸν ἐλευθέριον ἀγῶνα συντελεῖν ἐν ταῖς Πλαταιαῖς*».

Οἱ αὐτοὶ ἐν Ἰσθμῷ σύνεδροι ἀπεφάσισαν «*ὅρκον ὀμόσαι περὶ τοῦ πολέμου, τὸν στέξοντα μὲν τὴν ὁμόνοιαν αὐτῶν, ἀναγκάσοντα δὲ γενναίως τοὺς κινδύνους ὑπομένειν*». Καὶ ὤμοσαν ὅρκον, ὅστις διαδηλῶν τὴν ἣν εἶχον περὶ ἐλευθερίας γνώμην καὶ τὴν ἣν ἔτρεφον πρὸς τὴν πατρίδα ἀγάπην, ἀποτελεῖ ἀληθῶς μνημεῖον ἀθάνατον καὶ κήρυγμα αἰώνιον περὶ τῆς τῶν Ἑλλήνων ἀρετῆς, εὐτυχῶς ἀδιαλείπτως ἔκτοτε χαρακτηριζούσης τὴν Φυλήν. «*Οὐ ποιήσομαι περὶ πλείονος τὸ ζῆν τῆς ἐλευθερίας, οὐδὲ καταλείψω τοὺς ἡγεμόνας οὔτε ζῶντας οὔτε ἀποθανόντας, ἀλλὰ τοὺς ἐν τῇ μάχῃ τελευτήσαντας τῶν συμμάχων πάντας θάψω, καὶ κρατήσας τῷ πολέμῳ τῶν βαρβάρων οὐδεμίαν τῶν ἀγωνισαμένων πόλεων ἀνάστατον ποιήσω, καὶ τῶν ἱερῶν τῶν ἐμπρησθέντων καὶ καταβληθέντων οὐδὲν ἀνοικοδομήσω, ἀλλ' ὑπόμνημα τοῖς ἐπιγιγνομένοις ἐάσω καὶ καταλείψω τῆς τῶν βαρβάρων ἀσεβείας*».

Τὸν δὲ ὅρκον ὀμόσαντες, ἀπεδύθησαν τὸν ὑπὲρ πάντων ἀγῶνα, ἁμιλλώμενοι «*πρὸς ἀλλήλους οἱ τῆς Ἑλλάδος ἡγούμενοι Λακεδαιμόνιοι καὶ Ἀθηναῖοι, μεμετεωρισμένοι μὲν ταῖς προγεγενημέναις νίκαις, πεποιθότες δὲ ταῖς ἑαυτῶν ἀρεταῖς*». Καὶ εὐψύχως ἀγωνισάμενοι ἤραντο νίκην περιφανῆ, δι' ἧς τὸν ἀπὸ τῆς Ἀσίας σοβαρώτατον κίνδυνον ὁριστικῶς ἀπέτρεψαν καὶ τὴν Ἑλλάδα μετ' αὐτῆς δὲ καὶ τὴν Εὐρώπην καὶ τὸν πολιτισμὸν ἔσωσαν καὶ ἠσφάλισαν.

Εὐθὺς δ' ἀμέσως «*οἱ Ἕλληνες ἐκ τῶν λαφύρων δεκάτην ἐξελόμενοι κατεσκεύασαν χρυσοῦν τρίποδα καὶ ἀνέθηκαν εἰς Δελφοὺς χαριστήριον τῷ θεῷ, ἐπιγράψαντες τὸ ἐλεγεῖον:*

Ἑλλάδος εὐρυχόρου σωτῆρες τόνδ' ἀνέθηκαν,
δουλοσύνης στυγερᾶς ῥυσάμενοι πόλιας»,

---

* Λόγος ἐκφωνηθεὶς εἰς τὴν Αἴθουσαν τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν τὴν 25ην Μαρτίου 1963.

ἐνῷ συγχρόνως ἐν τῷ ἄστει *«ὁ τῶν Ἀθηναίων Δῆμος ἐκόσμησε τοὺς τάφους τῶν ἐν τῷ περσικῷ πολέμῳ τελευτησάντων, καὶ τὸν ἀγῶνα τὸν ἐπιτάφιον τότε πρῶτον ἐποίησε, καὶ νόμον ἔθηκε λέγειν ἐγκώμια τοῖς δημοσίᾳ θαπτομένοις τοὺς προαιρεθέντας τῶν ρητόρων»*.

Πολλάκις ἔκτοτε ἐν τῇ μακρᾷ καὶ πολυκυμάντῳ αὐτοῦ ἱστορίᾳ τὸ Ἔθνος τὸ Ἑλληνικὸν εὑρέθη πρὸ ὁμοίων πρὸς τὸν περσικὸν κινδύνων καὶ πάντοτε μετὰ τῆς αὐτῆς εὐψυχίας, τοῦ αὐτοῦ ἐνθουσιασμοῦ, τῆς αὐτῆς πίστεως καὶ τῆς αὐτῆς πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ἀγάπης ἀντεμετώπισεν αὐτούς. Ὁ κίνδυνος τῶν Ρωμαίων ἦτο σοβαρώτερος καὶ ἐκείνου πάλιν πολλῷ φοβερώτερος ὁ τῶν Τούρκων, παρορωμένων τῶν συνεχῶν καὶ ἐξ ἴσου δεινῶν κινδύνων ἐκ τῶν πολυωνύμων βαρβάρων, τῶν ἐπὶ αἰῶνας μακροὺς πανταχόθεν προσβαλλόντων τὸν χῶρον τὸν Ἑλληνικὸν καὶ ἐπιβουλευομένων τὴν τῆς Ἑλλάδος ἐλευθερίαν. Ἀείποτε δὲ οἱ τῶν κινδύνων τούτων ἐπιζῶντες Ἕλληνες τῇ παραδόσει τῇ παμπαλαίᾳ στοιχοῦντες τὰ Ἐλευθέρια ἦγον καὶ τῶν ὑπὲρ τῆς αὐτῶν ἐλευθερίας ἐν τῷ πολέμῳ τελευτησάντων τὴν μνήμην ἐτίμων καὶ πάσαις τιμαῖς τὴν θυσίαν ἐγέραιρον.

Τοιαῦτα δὴ ἐλευθέρια τελοῦμεν καὶ ἡμεῖς σήμερον, ἀγομένης μεγάλης καὶ διττῶς περιλάμπρου ἐπετείου, ἅτε εὐαγγελιζομένης ἅμα τὴν τοῦ Κυρίου Γέννησιν καὶ τὴν τῆς Ἑλλάδος ἀνάστασιν, καὶ ἑορτὰς καὶ πανηγύρεις συνάγομεν, ἵνα τοῖς ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἀθλήσασι τὰς προσηκούσας τιμὰς καὶ τὸν ὀφειλόμενον δικαιότατον φόρον τιμῆς καὶ εὐγνωμοσύνης ἀπονείμωμεν, ἀλλὰ καὶ τὰς πράξεις καὶ τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰς θυσίας ἐκείνων ἐν ἡμῖν αὐτοῖς προβάλωμεν, ὅπως ἀπ' αὐτῶν νέα διδάγματα καὶ νέας δυνάμεις ἀντλήσωμεν πρὸς συνέχισιν τῆς πρὸς τὸ ἄδηλον καὶ σήμερον εἴπερ ποτὲ καὶ ἄλλοτε ἀβέβαιον μέλλον πορείας τοῦ Ἔθνους.

Ἐν μέσῳ δὲ τῶν τὰ Ἐλευθέρια ἀγόντων Πανελλήνων, τὸ Πανεπιστήμιον τεταγμένον « νὰ ἀναρριπίζῃ καὶ διατηρῇ ἄσβεστον τὸ πῦρ ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῆς ἐθνικῆς ἰδέας καὶ νὰ συγκρατῇ ἀκμαῖον καὶ ἀκλόνητον τὸ φρόνημα ἐν ταῖς καρδίαις τῶν Ἑλλήνων, ἀναπεταννύει μεγάλας τὰς πύλας αὐτοῦ καὶ πανηγυρίζει λαμπρῶς καὶ ἀπὸ περιωπῆς τὴν θεόδοτον ταύτην ἡμέραν, ἀναμιμνησκόμενον τῶν θριάμβων τῆς Φυλῆς καὶ λαμπρῦνον τὴν μνήμην τῶν μεγατίμων τῆς ἐλευθερίας προμάχων ».

Ἀκόλουθον δὲ πρὸς τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ ταύτην, ἀλλὰ καὶ τὴν ἄλλην τὴν εἰς τὴν ἔρευναν τὴν ἐπιστημονικὴν ἀποβλέπουσαν, σκόπιμον κρίνει ὅπως, ἀντὶ τῆς προβολῆς, ἢ παρὰ τῇ προβολῇ τῶν πολεμικῶν τῆς φυλῆς θριάμβων καὶ τῶν ἐγκωμίων τῶν ἰσοθέων τῆς ἐλευθερίας ὑπερασπιστῶν, ὧν τὸ Ἔθνος διατηρεῖ ἐναργεστάτην καὶ ζῶσαν εἰσέτι ἀντίληψιν, διερευνήσῃ καὶ ἀναζητήσῃ, διακριβῶσαν δὲ προβάλῃ πρὸ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων τὰς ἠθικὰς ἰδίᾳ δυνάμεις, αἵτινες συνυπάρχουσαι τῇ φύσει τοῦ Ἕλληνος, κατέστησαν αὐτὸν οὕτω φλογερὸν τῆς ἐλευθερίας ἐραστήν, ὥστ' ἀείποτ' αὐτὸν « περὶ πλείονος

ποιεῖσθαι τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ζῆν», εὐψυχότατα δὲ καὶ τὸν θάνατον ὑπὲρ αὐτῆς νὰ ὑπομένῃ. Οὕτω δὲ καὶ πάλιν μέγα συμβάλλεται εἰς τὴν συντήρησιν καὶ διατήρησιν τῆς ἐθνικῆς παραδόσεως, τ.ἔ. τῆς δυνάμεως, ἧς κατ' ἐξοχὴν σήμερον ἐν ταῖς ἥκιστα εὐνοϊκαῖς συνθήκαις τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ ἢ ὀρθότερον τοῦ παγκοσμίου βίου, ἔχει ἀνάγκην ἡ Φυλὴ διὰ νὰ ζήσῃ.

Ἡ μελέτη τοῦ ἀπωτάτου τῆς φυλῆς παρελθόντος, ἡ ἐπισταμένη μελέτη τοῦ παναρχαίου ἑλληνικοῦ βίου, ἰδιαίτατα δὲ τῆς λαμπροτάτης αὐτοῦ περιόδου, ἐκείνης καθ' ἣν τὸ Γένος τὸ Ἑλληνικὸν ἔχει πλέον συνείδησιν, σαφῆ μάλιστα συνείδησιν, τοῦ παρελθόντος αὐτοῦ καὶ δὴ καὶ ζητεῖ νὰ συναγάγῃ ἐξ ἐκείνου διδάγματα καὶ νὰ ἀρύσηται δυνάμεις, καὶ καθ' ἣν προάγεται μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἡ ἰδέα τῆς συνενώσεως εἰς μέγα Ἑλληνικὸν Ἔθνος, καὶ συνειδητῶς τὸ Γένος κατευθύνει ἑαυτὸ πρὸς τὸ μέλλον ὁδηγούμενον ὑπὸ τοῦ παρελθόντος, καθ' ἣν, τέλος, ὁ Ἑλληνισμὸς ὑπὸ τὴν πολιτικὴν καὶ πνευματικὴν ἡγεσίαν τῶν Ἀθηνῶν καὶ κατ' ἀκολουθίαν τῶν Περσικῶν πολέμων καὶ τῶν ἐκ τούτων κινδύνων καὶ ταλαιπωριῶν ὀργανοῦται εἰς κοινωνίαν, ἥτις προώρισται νὰ καταστῇ ἱκανή, κυρίως διὰ τῶν μεγάλων φιλοσόφων της, νὰ προοδοποιήσῃ τὴν νέαν μεγάλην κοινωνικὴν δύναμιν, τὸν Χριστιανισμόν, ἡ μελέτη, λέγω, τῆς περιόδου ἐκείνης τοῦ παρελθόντος τῆς φυλῆς πιστοποιεῖ, ὅτι μάλιστα πάντων ἡ παιδεία, ἡ παιδεία ἡ στηριζομένη εἰς τὸ παρελθὸν καὶ παρασκευάζουσα τὸ μέλλον, ἡ διατηροῦσα τὴν παράδοσιν ἀλλὰ καὶ διώκουσα τὴν πρόοδον, ἡ παιδεία ὑπῆρξεν ἡ κυριωτάτη δημιουργὸς δύναμις, ἡ καταστήσασα τὸν ἀρχαῖον Ἕλληνα οἷον σήμερον ἡ ἀνθρωπότης θαυμάζει. Ἀλλὰ καὶ καθ' ὅλον τὸν μετέπειτα βίον τοῦ Ἔθνους πασίδηλος φαίνεται πάντοτε ἡ σημασία τῆς παιδείας διὰ τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν πρόοδον αὐτοῦ, σήμερον δὲ σαφέστερον ἀντιλαμβανόμεθα πάντες πόσον στενῶς συνάπτεται ἡ τῶν ἐθνικῶν πραγμάτων κατάστασις πρὸς τὴν τόσον σοβαρῶς παρημελημένην παιδείαν ἡμῶν.

Ὁ Εὐριπίδης, ὅστις περισσότερον ἴσως παντὸς ἄλλου, ἀποβαίνει φορεὺς τοῦ μετὰ τοὺς Περσικοὺς πολέμους πνεύματος, καὶ πρακτικώτερον ἀλλὰ καὶ πραγματικώτερον ἢ ἄλλος τις ἀντιλαμβάνεται τὴν τότε πραγματικότητα καὶ ὑποδεικνύει, ὅσον καὶ ἂν ἀποβαίνῃ δυσάρεστος, τὰ δέοντα γενέσθαι, ἀποφαίνεται κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην τῆς ἐπιβαλλομένης γενικῆς ἀνασυγκροτήσεως στιγμήν, τὴν μᾶλλον αὐθεντικὴν γνώμην περὶ τῆς σχέσεως τῆς παιδείας καὶ τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἐλευθερίας ὑπὲρ ἧς εἶχον διεξαχθῆ τόσον μακροὶ καὶ τόσον σκληροὶ ἀγῶνες:

Καὶ τῶν παλαιῶν πόλλ' ἔπη καλῶς ἔχει·
λόγος γὰρ ἐσθλὸς φάρμακον φόβου βροτοῖς.

Τῶν παλαιῶν ἐπῶν ἡ διδασκαλία εἶχεν ἤδη εἰσαχθῆ εἰς τὰ Σχολεῖα. Οἱ τεταγμένοι τὴν ρύθμισιν τῶν ἐκπαιδευτικῶν πραγμάτων μετὰ τοὺς μακροὺς

καὶ δεινοὺς πολέμους, ἀκριβῶς ἔχοντες ἐπίγνωσιν τῆς σημασίας τῆς παιδείας διὰ τὴν μεταπολεμικὴν περίοδον, καθ' ἣν ἔπρεπε νὰ ἐπιδιωχθῇ γενικὴ τῶν πάντων ἀνασυγκρότησις, ἀλλὰ πρὸ πάντων νὰ θεμελιωθῇ τὸ μέλλον τοῦ Ἔθνους, περιέλαβον ἐν τῷ προγράμματι διδασκαλίας, ὅ,τι θὰ συνεβάλλετο ταχέως καὶ ἀποτελεσματικῶς εἰς πατριωτικὸν φρονηματισμὸν καὶ ἠθικὴν διαπαιδαγώγησιν.

Ἐγίνωσκον ὅτι τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα, πρὸς ταῖς πολλαῖς ἄλλαις ὠφελείαις, δύνανται κάλλιστα νὰ ἐμπνεύσωσι καὶ σφυρηλατήσωσι τὴν ἰδέαν τῆς πανελληνίου ἑνότητος, περὶ τῆς ἀναγκαιότητος καὶ τῆς μεγάλης σπουδαιότητος τῆς ὁποίας ἀπολύτως εἶχον πεισθῇ ἐκ τῶν προσφάτων πολέμων, καὶ κατέστησαν τὸν Ὅμηρον ἀληθινὸν ἐθναγὸν καὶ «ἔταξαν τὰ ποιήματά του θεμέλιον τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ κρηπῖδα τοῦ ὅλου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ». Συνεπλήρωσαν δὲ τὴν ἐκπαίδευσιν διὰ μαθημάτων ἠθικῆς, κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀγωγῆς, ἐπιβαλόντες τὴν διδασκαλίαν ἔργων τῆς γνωμικῆς ἰδίᾳ ποιήσεως, δι' ὧν παρείχοντο γνώσεις περὶ τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν καὶ τῶν εἰς εὐδοκίμησιν συμβαλλομένων ἀρετῶν, περὶ πολιτείας καὶ πολιτῶν καὶ τῶν εἰς κοινὴν πρόοδον καὶ εὐδαιμονίαν συντελούντων, περὶ τῆς ἀνάγκης καὶ τῆς ἀξίας τῆς μορφώσεως, τῆς ἀνάγκης καὶ τοῦ ἀρίστου τρόπου τῆς παιδεύσεως. Συμπεριέλαβον δηλαδὴ ἐν τῷ προγράμματι τῆς Ἐθνικῆς Παιδείας, πᾶν ὅ,τι ἐπίστευσαν δυνάμενον νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν δημιουργίαν ἀκραιφνῶν Ἑλλήνων καὶ ἀνθρώπων τελείων.

Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος ὅστις εἴτε ὡς ἄτομον εἴτε ὡς πολίτης πιέζεται ὑπὸ φόβου τινός, ὅστις ὑφίσταται περιοριστικὴν τῆς παρρησίας αὐτοῦ τὴν ἐπίδρασιν ἄλλου τινός, ὁ ἄνθρωπος οὗτος νοσεῖ, πάσχει, δεῖται φαρμάκων, ἰάσεως. Ὁ ἄνθρωπος ὁ ὑπὸ οἱουδήποτε φόβου κατεχόμενος στερεῖται οὐσιαστικῶς τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ. Εἶναι δὲ γνωστὸν πόσης ἠξίουν προσοχῆς καὶ τίνα ἀπέδιδον σημασίαν εἰς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες. Ὁ ἐλεύθερος ἄνθρωπος ἔχει πανταχοῦ παρρησίαν ἐνώπιον οἱωνδήποτε ἰσχυρῶν, ὁ δὲ ἐξ ἐλευθέρων πολιτῶν συγκεκροτημένος λαός, δὲν φοβεῖται καὶ δὲν πτοεῖται πρὸ οὐδενὸς κινδύνου, πρὸ οὐδεμιᾶς, ὁσονδήποτε ἰσχυρᾶς δυνάμεως.

Εὔγλωττον καὶ ἅμα ὡραῖον παράδειγμα ἀνθρώπου ἐλευθέρου, ἔχοντος σαφῆ συνείδησιν τῆς τε ἀτομικῆς καὶ τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερίας, τῆς ἐλευθερίας ὅμως τῆς καλῶς νοουμένης, τῆς μὴ εἰς ἀσυδοσίαν καὶ ἀναρχίαν ἐκτρεπομένης ἀλλὰ τῆς νόμοις ὡρισμένης, παρέχει παρὰ τῷ Ἡροδότῳ ὁ Σπαρτιάτης Δημάρατος ἐν τῷ πρὸς τὸν ἀγέρωχον καὶ ἐπὶ τῇ δυνάμει αὐτοῦ γαυριῶντα Πέρσην βασιλέα Ξέρξην διαλόγῳ.

Ὁ Δημάρατος καλεῖται ὑπὸ τοῦ βασιλέως νὰ εἴπῃ αὐτῷ τὴν περὶ τῶν Ἑλλήνων γνώμην αὐτοῦ καὶ ἰδίᾳ, ἐὰν νομίζῃ ὅτι θὰ τολμήσωσιν οἱ Ἕλληνες νὰ ἀντισταθῶσιν εἰς τὴν δύναμιν αὐτοῦ, διότι ὁ ἴδιος νομίζει ὅτι «*οὐδ' εἰ πάντες Ἕλληνες καὶ οἱ λοιποὶ πρὸς ἑσπέρης οἰκέοντες ἄνθρωποι συλλεχθείησαν,*

ἀξιόμαχοί εἰσιν ἐπιόντα ὑπομεῖναι». Ὁ Λάκων εἰς τὴν πρόθεσιν τοῦ Πέρσου βασιλέως ὅπως καταπλήξῃ αὐτόν, ἀντιτάσσει τὴν ἠρεμίαν, τὴν ἀπάθειαν, τὴν ψυχραιμίαν τοῦ ἐλευθέρου καὶ οὐδὲν καταπλησσομένου ἀνθρώπου: «θέλεις, λέγει, βασιλεῦ, νὰ σοὶ εἴπω τὴν ἀλήθειαν, ἢ νὰ σοὶ εἴπω λόγους εὐχαρίστους;».

Ὁ Πέρσης ἡγεμὼν καυχᾶται ἐπὶ τῷ πλούτῳ καὶ τῇ δεσποτικῇ ἰσχύι αὐτοῦ καὶ ἐνθαρρύνεται ἐκ τῆς μεγάλης ἔναντι τῶν Ἑλλήνων ὑπεροχῆς αὐτοῦ. Ἀλλὰ πρὸς ταύτην ἀκριβῶς τὴν μεγαλαυχίαν ἐπὶ τῷ μεγέθει τῶν ὑλικῶν δυνάμεων, ὁ Σπαρτιάτης ἀντιτάσσει τὰς ἀρετὰς καὶ μάλιστα τὸ φιλελεύθερον τῶν Ἑλλήνων.

«*Βασιλεῦ*, εἶπεν, *ἐπειδὴ ἀληθείῃ χρήσασθαι πάντως μὲ κελεύεις ταῦτα λέγοντα, τὰ μὴ ψευδόμενός τις ὕστερον ὑπὸ σεῦ ἁλώσεται, τῇ Ἑλλάδι πενίη μὲν ἀείκοτε σύντροφός ἐστι, ἀρετὴ δὲ ἔπακτός ἐστι, ἀπό τε σοφίης κατεργασμένη καὶ νόμου ἰσχυροῦ, τῇ διαχρεομένη ἡ Ἑλλὰς τήν τε πενίην ἐπαμύνεται καὶ τὴν δεσποσύνην*» καὶ εἰδοποιῶν τὸν βασιλέα, ὅτι οἱ Ἕλληνες καὶ ἰδίως οἱ Λακεδαιμόνιοι οὐδέποτε θὰ δεχθῶσι τοὺς λόγους αὐτοῦ «*δουλοσύνην φέροντας τῇ Ἑλλάδι*» ἐπιλέγει: ὡς πρὸς δὲ τὸν ἀριθμὸν μὴ ἐρωτᾷς νὰ μάθῃς πόσοι εἶναι, διότι οὗτοι εἴτε χίλιοι τύχῃ νὰ ἐκστρατεύσωσιν εἴτε περισσότεροι εἴτε ὀλιγώτεροι, θὰ σὲ πολεμήσωσιν ὡς ἄνθρωποι ἐλεύθεροι.

Καὶ ὅταν ὁ βασιλεὺς προσπαθῇ νὰ πείσῃ τὸν Δημάρατον ὅτι ἡ ἐλευθερία δὲν συμβάλλεται εἰς ἐνίσχυσιν τῆς δυνάμεως ἑνὸς λαοῦ καὶ φέρῃ ὡς παράδειγμα τοὺς ἰδίους αὐτοῦ στρατιώτας, οἵτινες ὑφ' ἑνὸς ἀρχόμενοι δύνανται νὰ καταστῶσι παρὰ τὴν φύσιν αὐτῶν ἀνώτεροι καὶ «*μάστιγι ἀναγκαζόμενοι*» νὰ πολεμήσωσιν ἔστω ὀλιγώτεροι πρὸς περισσοτέρους, ὁ Δημάρατος διδάσκει τὸν Ξέρξην περὶ τῆς ἀληθοῦς τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερίας: «*καὶ ἐλεύθεροι ἐόντες οὐ πάντα ἐλεύθεροί εἰσι· ἔπεστι γάρ σφι δεσπότης νόμος, τὸν ὑποδειμαίνουσι πολλῷ ἔτι μᾶλλον, ἢ οἱ σοὶ σέ. Ποιεῦσι γῶν τὰ ἂν ἐκεῖνος ἀνώγῃ· ἀνώγει δὲ τωὐτὸ αἰεί, οὐκ ἐῶν φεύγειν οὐδὲν πλῆθος ἀνθρώπων ἐκ μάχης, ἀλλὰ μένοντας ἐν τάξι ἐπικρατέειν ἢ ἀπόλλυσθαι*». Καὶ ἐλεύθεροι ὄντες, εἶπεν, δὲν εἶναι κατὰ πάντα ἐλεύθεροι· διότι ἔχουν δεσπότην τὸν νόμον, τὸν ὁποῖον φοβοῦνται πολὺ περισσότερον παρ' ὅ,τι φοβοῦνται σὲ οἱ ἰδικοί σου. Πράττουν λοιπὸν ὅ,τι ἐκεῖνος κελεύει. Κελεύει δὲ πάντοτε τὸ αὐτό, μὴ ἐπιτρέπων νὰ φεύγωσιν ἐκ τῆς μάχης οἱ στρατιῶται, ἀλλ' ἐπιβάλλων νὰ μένωσιν ἐν τῇ τάξει καὶ ἢ νὰ ἐπικρατῶσιν ἢ νὰ ἀποθνήσκωσιν.

Τοῦ φόβου λοιπὸν τούτου, τοῦ περιορίζοντος τὸν ἄνθρωπον καὶ στεροῦντος αὐτὸν τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ, φάρμακον σωτήριον ὑποδεικνύει ὁ Εὐριπίδης τὴν παιδείαν, διότι τὴν παιδείαν ὑποδηλοῖ ὁ «ἔσθλὸς λόγος» τοῦ μεγάλου τραγικοῦ.

Δὲν θὰ ἦτο ὑπερβολή, ἐὰν ἐλέγομεν, ὅτι ἡ ἐλευθερία ἦτο τὸ ὕψιστον ἠθικὸν καὶ πολιτικὸν προϊὸν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Αὐτὸ τὸ πνεῦμα, τὸ

ὁποῖον συμπαρίσταται εἰς τὴν γένεσιν τῆς ἑλληνικῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως, αὐτὸ διαγράφει τὴν οὐσίαν καὶ τὴν διάστασιν τῆς ἐλευθερίας.

Ἤδη ἀπὸ τοῦ Ἡροδότου ἡ διάκρισις τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τῶν ἄλλων λαῶν, γίνεται μὲ κριτήριον τὴν παιδείαν, τὴν παιδείαν εἰς ὅλην ἐκείνην τὴν εὐρύτητα, μεθ' ἧς τὴν ἀντελαμβάνετο, ὁ μεγαλοφυὴς πατὴρ τῆς ἱστορίας.

Αὐτὰ τὰ δύο μεγάλα βήματα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἀνθρώπου, τὸ πρῶτον διὰ τοῦ ὁποίου ἀπεμακρύνθη ἀπὸ τῆς ἀγνοίας καὶ τὸ δεύτερον διὰ τοῦ ὁποίου ἀπεμακρύνθη ἀπὸ τῆς δουλείας, ἐγένοντο ταυτοχρόνως.

Ἀλλὰ καὶ κοινὴ εἶναι ἡ γένεσις τῶν δύο τούτων ἐννοιῶν, τῶν δύο τούτων ἱστορικῶν πραγματικοτήτων: τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς παιδείας. Διότι κίνημα τῆς ἐλευθερίας ἦτο ἡ παιδεία. Ρῆξις πρὸς τὸν μῦθον καὶ τὸ ἄλογον, φωτισμὸς τοῦ μυστηριώδους, ἑρμηνεία τοῦ παραδόξου, ὀργάνωσις καὶ ἐξωραϊσμὸς τοῦ χαώδους, ἐλευθερία ἔναντι τοῦ φόβου, τῶν φυσικῶν δυνάμεων, τῶν σκοτεινῶν ὁρμῶν τῆς ὑπάρξεως.

Ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία εἶναι ἡ πρώτη καὶ ἄμεσος συνέπεια αὐτῆς τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως.

Ἀπηγγέλλετο ἤδη πανελληνίως ὁ Ὅμηρος, ἡ πρώτη ἀθάνατος σελὶς τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, ψυχὴ τοῦ μορφωτικοῦ ἰδεώδους ἐπὶ αἰῶνας διὰ τοὺς Ἕλληνας, ἐφιλοσόφουν οἱ Ἴωνες στοχασταί, ὅτε ἤδη ὡρίμαζε ταχέως ὁ ἑλληνικὸς κόσμος διὰ τὴν ἐλευθερίαν, ὅλος ὁ ἑλληνικὸς κόσμος. Διότι εἶχε χαρακτῆρα πανελλήνιον, ἡ μετὰ τὸν ζ' αἰῶνα κρίσις καὶ ἀνατροπὴ τῶν τυραννίδων εἰς τὴν Ἑλλάδα. Καὶ ὅτε ἦλθον οἱ Μῆδοι, εὗρον πρὸ αὐτῶν εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν ἄνδρας ἀγωνιζομένους ὑπὲρ τῆς ἑαυτῶν ἐλευθερίας, ὄχι ὑπὲρ μιᾶς ἀφῃρημένης ἰδέας, ἢ μιᾶς χιμαίρας, ἀλλὰ μιᾶς πολιτικῆς, πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς πραγματικότητος, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἤδη ζήσει καὶ ἀγαπήσει σύμπας ὁ Ἑλληνισμός, ὁ Δωρικὸς καὶ ὁ Ἰωνικὸς Ἑλληνισμός.

Κλασσικὸν κείμενον, ἐν τῷ ὁποίῳ μνημειωδῶς ἀνακεφαλαιοῦνται αἱ θέσεις τῆς ἀρχαιότητος, εἶναι ὁ Ἐπιτάφιος τοῦ Περικλέους. Ὁ μέγας λόγος δὲν κατακλείει μόνον μίαν ὅλην ἐποχὴν δόξης καὶ δημιουργίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὴν ἐποχὴν δηλαδὴ τοῦ ἄστεως, ἀλλ' ἀποτελεῖ καὶ ἀφετηρίαν διὰ τὴν ὅλην πολιτικὴν σκέψιν τῶν ἀνθρώπων. Δύο εἶναι αἱ κυρίαρχοι ἰδέαι ἐν αὐτῷ: ἡ τῆς ἐλευθερίας καὶ ἡ τῆς παιδεύσεως· «*Ἐλευθέρως δὲ τά τε πρὸς τὸ κοινὸν πολιτεύομεν*», ἰδοὺ ὁ καταστατικὸς χάρτης τῆς Ἀθηναίων πολιτείας. Καὶ κατωτέρω ὁ ἄλλος βαρυσήμαντος λόγος, διαγράφων μεγάλην τὴν ἐξωτερικὴν ἀποστολὴν τῆς Δημοκρατίας: «*καὶ μόνοι οὐ τοῦ συμφέροντος μᾶλλον λογισμῷ ἢ τῆς ἐλευθερίας τῷ πιστῷ ἀδεῶς τινα ὠφελοῦμεν*».

Καὶ εἶναι αὐτὴ ἡ «*πολυτίμητος πολιτεία*», ἡ «*τῆς Ἑλλάδος παίδευσις*», διὰ τὸ μέγεθος τῆς ὁποίας «*ἐπεισέρχεται ἐκ πάσης γῆς τὰ πάντα*», «*ἀξία θαυμάζεσθαι*». Ἡ βαθεῖα καὶ ἐπιμελὴς ἐκπαίδευσις δημιουργεῖ ἐν αὐτῇ τὸν

ἰδεώδη τύπον πολίτου, ἱκανὸν νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς ὅλας τὰς ὑψηλὰς ἀπαιτήσεις πλουσίου πνευματικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου· *«ἔνι τε τοῖς αὐτοῖς οἰκείων ἅμα καὶ πολιτικῶν ἐπιμέλεια καὶ ἑτέροις πρὸς ἔργα τετραμμένοις τὰ πολιτικὰ μὴ ἐνδεῶς γνῶναι»... «καὶ αὐτοὶ ἤτοι κρίνομέν γε ἢ ἐνθυμούμεθα ὀρθῶς τὰ πράγματα, οὐ τοὺς λόγους τοῖς ἔργοις βλάβην ἡγούμενοι, ἀλλὰ μὴ προδιδαχθῆναι μᾶλλον λόγῳ πρότερον, ἢ ἐπὶ ἃ δεῖ ἔργῳ ἐλθεῖν...»*.

Ἦγαγε δὲ ἡ παιδεία ἐκείνη ἀναμφισβητήτως τὸν Ἑλληνισμὸν εἰς ὑψίστην ἀκμὴν καὶ ἐδημιούργησε τὰς ἀειζώους ἀρχὰς καὶ ἀξίας, αἵτινες ἀδιαλείπτως ἔκτοτε διέπουσι τὴν ζωὴν καὶ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς ἄλλης ἀνθρωπότητος, καὶ ὑπετύπωσε τοὺς θείους νόμους, οἵτινες διασφαλίζουσι μέχρι σήμερον τὸν ἀνθρώπινον βίον, καὶ γενικῶς εἰπεῖν κατέστησεν ἡ παιδεία ἐκείνη τοὺς Ἕλληνας αἰωνίους διδασκάλους τοῦ καλοῦ, τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἔδωκεν εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν τὴν δύναμιν νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν ἐπικίνδυνον ἰσχὺν τῶν Ρωμαίων, νὰ ἀντιδράσῃ εἰς τὴν κυριαρχίαν αὐτῶν, νὰ ἐπιδράσῃ ἐπ' αὐτούς, νὰ ἐπιβληθῇ αὐτῶν καὶ τέλος νὰ ἐπιζήσῃ αὐτῶν. Καὶ προβάλλει ἐκ τῆς μεγάλης Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας διαμορφωθεὶς εἰς νέον Ἑλληνικὸν κράτος καὶ τάσσεται ὑπὸ τῆς θείας προνοίας εἰς νέαν ὑψηλὴν ἀποστολήν, νὰ ὑποδεχθῇ τὴν νέαν ἀληθινὴν θρησκείαν, εἰς ἣν ἔκπαλαι εἶχε παρασκευάσει, διὰ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ ἰδίᾳ διὰ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, τὸ ἔδαφος.

Εἰς τὰ περὶ ἐλευθερίας διδάγματα τῶν Ἑλλήνων ὁ Χριστιανισμὸς οὐ μόνον δὲν ἀντιτίθεται, ἀλλὰ καὶ ἐπιδίδει διακηρύσσων νέα ὑψηλὰ κηρύγματα καθιστῶντα καθολικὴν καὶ ἀπόλυτον τὴν τοῦ ἀνθρώπου ἐλευθερίαν. Πόση δὲ καὶ ποία ὑπῆρξεν ἡ συμβολὴ τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας κατὰ τὴν νέαν καὶ μακροτάτην αὐτὴν περίοδον τοῦ Ἑλληνισμοῦ, εἰς τὴν πρόοδον καὶ ἀκμὴν αὐτοῦ, εἶναι ἱκανὸν νὰ μαρτυρήσῃ καὶ μόνον ἔστω τὸ ἔργον τῶν τριῶν θεοπνεύστων μεγάλων Ἱεραρχῶν, ἐκτραφέντων ἐν αὐτῇ.

Ἀλλὰ καὶ γενικώτερον εἶναι γνωστόν, ὅτι ἡ κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ἀναπτυχθεῖσα διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ Χριστιανικοῦ πνεύματος παιδεία σοβαρῶς ἀνενέωσε τὴν δύναμιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ πρὸς ταῖς ὑπηρεσίαις, ἃς προσήνεγκεν εἰς τὸν νεώτερον κόσμον, οὗ τὴν ἀναγέννησιν παρεσκεύασε, κατέστησε πάλιν τὸν Ἑλληνισμὸν ἱκανὸν νὰ ἀντιμετωπίσῃ νέαν φοβερωτέραν τῆς Ρωμαϊκῆς κατάστασιν, τὴν ἐπὶ τέσσαρας αἰῶνας παραταθεῖσαν Τουρκικὴν δουλείαν. Εἶναι μοναδικὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος παράδειγμα λαοῦ, δυνηθέντος νὰ ἀντίσχῃ εἰς τόσον μακρὰν καὶ στιγνὴν δουλείαν καὶ μάλιστα ὑπὸ ἀπολίτιστον καὶ βάρβαρον δυνάστην, τὸ παράδειγμα τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ. Καὶ εἶναι ἀνάγκη ἐθνικὴ νὰ διατηρῆται ζῶσα ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν Ἑλλήνων ἡ ἱστορία τοῦ Ἔθνους τῆς περιόδου ἐκείνης, διότι εἶναι δυνατὸν πολλὰ καὶ μεγάλα νὰ ἀρύηται ἐξ ἐκείνης διδάγματα, χρησιμώτατα ἢ καὶ ἀναγκαιότατα διά τε τὴν σήμερον καὶ τὴν αὔριον

τοῦ Ἔθνους καὶ οὐχὶ νὰ παρορᾶται διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν ἀπαραδέκτων σκοπιμοτήτων.

Εἰς ἐκείνην δ' ἀκριβῶς τὴν σκοτεινὴν διὰ τὸ Ἔθνος περίοδον, καθ' ἣν σκληρὸς καὶ ἄτεγκτος ὁ βάρβαρος δυνάστης ἐπεδίωξε διὰ μέτρων σκληρῶν νὰ τυφλώσῃ τοῦτο, εἰς ἐκείνην εὐκρινέστερον διαφαίνεται ἡ ὅλως ἰδιάζουσα σημασία τῆς παιδείας καὶ ἡ ὅλως ἐξαιρετικὴ σπουδαιότης αὐτῆς διὰ τὴν ἐλευθερίαν.

Σκότος βαθὺ ἐπεκράτησεν ἐν Ἑλλάδι, ἐνῷ οἱ Ἕλληνες λόγιοι μετελαμπάδευσαν εἰς τὴν Δύσιν τὸ φῶς τὸ Ἑλληνικόν. Καὶ ἐν τῷ σκότει ἐκείνῳ εὐθὺς ἀπὸ τῆς ὑποδουλώσεώς των ἤρχισαν οἱ Ἕλληνες, ἀδυνατοῦντες νὰ ζῶσιν ἐν δουλείᾳ, νὰ ἐπιζητῶσι τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν. Καί, ὡς γνωστόν, ἐπεχείρησαν ἀπεγνωσμένας προσπαθείας καὶ ἀπεδύθησαν ἀπέλπιδας ἀγῶνας, ἐκ τῶν ὁποίων μόνον ἐδιδάχθησαν συναγαγόντες πολυτίμους διδαχάς.

Ταύτας ὑπέδειξε πρὸς τὸ δουλεῦον Ἔθνος ὁ Ἀδ. Κοραῆς, ὅστις ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἐνόησεν αὐτὰς καὶ ἐπίστευσεν εἰς αὐτάς. Συνίσταντο δ' αὗται εἰς τὴν διαπίστωσιν τῆς ἀνάγκης ὅπως τὸ Ἔθνος μορφωθῇ, διότι μόνον διὰ τῆς μορφώσεώς του, ἀποκτῶν συνείδησιν τῆς εὐγενεστάτης αὐτοῦ καταγωγῆς, τῆς παλαιφάτου τῆς ἱστορίας αὐτοῦ δόξης, καὶ τῶν ἐκ τούτων ὑποχρεώσεων αὐτοῦ, θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιδιώξῃ καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτοῦ. Καὶ πρὸς τὴν ταχεῖαν μόρφωσιν τοῦ Ἔθνους ἀπέβλεψε καὶ μεγάλως εἰργάσθη ὁ Κοραῆς, ἀλλὰ καὶ οἱ ἄλλοι δυνάμενοι τῶν Ἑλλήνων.

Χάρις εἰς τὰς προσπαθείας ἐκλεκτῶν Ἑλλήνων μεσοῦντος τοῦ ιη' αἰῶνος εἶχε καταστῇ ἡ Τουρκοκρατουμένη Ἑλλὰς ἓν ἀπέραντον σπουδαστήριον. Πλῆθος σχολείων ἐλειτούργει, ἐν οἷς παρείχετο σημαντικωτάτη παιδεία, διατηροῦσα ἔντονον τὸν Ἑλληνοκεντρικὸν χαρακτῆρα αὐτῆς.

Καταπλήσσουσιν αἱ ὑπὸ τῶν συγχρόνων λογίων καὶ περιηγητῶν παρεχόμεναι εἰδήσεις, ὧν τινες ἀντικρούοντες τὰς ἐναντίον τοῦ Ἔθνους κατηγορίας ἐπὶ πνευματικῇ καθυστερήσει, προβαίνουσι καὶ εἰς ἀρίθμησιν τῶν ἀνὰ τὴν χώραν λειτουργούντων Σχολείων.

Οὕτω, μεταξὺ ἄλλων, ὁ Ζαγορίτης Γεώργιος Κωνσταντίνου, προλογίζων τὸ ἐν Βενετίᾳ κατὰ τὸ 1758 ἐκδοθὲν τετράγλωσσον λεξικόν του, λέγει πρὸς πολλοῖς ἄλλοις:

«*Ὁ παρὼν κατάλογος τῶν Σχολείων, ὅπου τὴν σήμερον σῴζονται εἰς τὸ ἡμέτερον γένος, θέλει ἐπιβεβαιώσει τὰ ῥηθέντα καὶ θέλει ἐλέγξει ὡς ψευδομένους τοὺς τὰ ἐνάντια λέγοντας.*

Εἰς Κωνσταντινούπολιν εἶναι δύο κοινὰ Σχολεῖα, εἰς Ἰωάννινα τρία, εἰς Θεσσαλονίκην δύο, εἰς Βουκουρέστιον δύο, εἰς Ἰάσιον ἕν, εἰς Ἀνδριανούπολιν ἕν, εἰς Φιλιππούπολιν ἕν, εἰς Ἅγιον Ὄρος ἕν, εἰς Βέρροιαν ἕν, εἰς Καστοριὰν ἕν, εἰς Σιάτισταν ἕν, εἰς Μοσχόπολιν ἓν καὶ μία τυπογραφία, εἰς Τύρναβον Θεσσαλίας ἕν, εἰς Τρίκκαλα ἕν, εἰς Τριπολιτσὰν τοῦ Μορέως ἕν, εἰς

Παλαιὰς Πάτρας ἕν, εἰς Σάλωνα ἕν, εἰς Ἄρταν ἕν, εἰς Σμύρνην ἕν, εἰς Χίον ἕν, εἰς Πάτμον ἕν, εἰς Μυτιλήνην ἕν, εἰς Σάμον ἕν, εἰς Σίφνον ἕν, εἰς Ρόδον ἕν, εἰς Κρήτην ἕν, εἰς Λευκωσίαν Κύπρου ἕν, εἰς Πατριαρχεῖον τῆς Ἱερουσαλὴμ ἕν, εἰς τὸ τῆς Ἀλεξανδρείας ἕν» [1].

Καὶ ταῦτα μὲν ὑπῆρχον περὶ τὸ 1758, μεθ' ὃ διαρκῶς ἱδρύοντο νέα Σχολεῖα, ἅτινα εἰς ἑκατοντάδας πλέον ἀριθμούμενα, ἐφιλοξενοῦντο ἐναλλὰξ εἰς τὰς ἐκκλησίας, τὰ μοναστήρια ἢ καὶ εἰς μικρὰς πτωχικὰς οἰκίας, ὅπου ἐν σκότει πολλάκις, διὰ τὸν φόβον τοῦ κατακτητοῦ, οἱ ἀνυπόδητοι μαθηταὶ συλλαβίζουν καὶ χαράσσουν τὸ ἑλληνικὸν ἀλφάβητον. Καὶ εἶναι γνωστὸν τὸ συγκινοῦν ποίημα τῆς ἐποχῆς, τὸ ὁποῖον ὁμιλεῖ περὶ τοῦ παθήματος μικροῦ μαθητοῦ:

«βαστᾷ εἰκόνα καὶ χαρτί, κερὶ καὶ καλαμάρι
κι' ἠξέφυγέ του τὸ κερὶ κι' ἤκαψε τὸ χαρτί του».

Ἀλλὰ κατάπληξιν ἀληθινὴν προκαλοῦσι τὰ προγράμματα διδασκαλίας τῶν Σχολείων τούτων, διὰ τὸ πλάτος καὶ τὴν ποιότητα τῆς παρεχομένης μορφώσεως. Ἀναμφιβόλως ἡ παιδεία τοῦ Τουρκοκρατουμένου Ἑλληνισμοῦ, ἦτο παιδεία λαοῦ ἐλευθέρου καὶ κυριάρχου.

Σκόπιμον κρίνω νὰ ἀναγνώσω περίφημον τῇ ἀληθείᾳ κείμενον τοῦ ἐκ Λαρίσης λογίου Ἀλεξάνδρου Ἑλλαδίου, λογίου τοῦ τέλους τοῦ ιζ' καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ιη' αἰῶνος, ὅστις πολλάκις διὰ συγγραφῶν ὑπερήσπισε τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος, διαβαλλόμενον ὡς ἀμόρφωτον καὶ στάσιμον ὑπὸ συγγραφέων τῆς Δύσεως:

«Ἐν τοῖς Γυμνασίοις, λέγει ὁ Ἑλλάδιος, *τὰ ὁποῖα χάριτι θείᾳ, ἐν πάσαις ταῖς πόλεσι τῆς Ἑλλάδος ἀνθοῦσι, φοιτῶσιν οἱ μαθηταί, οἵτινες ἀπεπεράτωσαν τὰ ἑαυτῶν μαθήματα ἐν τοῖς κοινοῖς Σχολείοις.*

Καὶ πρῶτον διδάσκονται τὰ ὀκτὼ μέρη τοῦ λόγου ἐκ τῆς τοῦ Κ. Λασκάρεως Γραμματικῆς, ἐν διαστήματι τριῶν μηνῶν, διότι παρ' αὐτοῖς ἰσχύει τὸ δίστιχον: «οἰκοδομεῖν χωρὶς θεμέθλου πόνος ἐστὶ μάταιος | νόσφι δὲ γραμματικῆς ἀνεμώλι' εἰσὶν μαθήσεις». Εἶτα ἐδιδάσκοντο αἱ ὑπὸ τοῦ Χρυσολωρᾶ γενόμεναι ἐκλογαὶ γνωμῶν, κατόπιν οἱ τρεῖς λόγοι τοῦ Ἰσοκράτους, μεθ' ὃ Ὁμήρου Βατραχομυομαχία καὶ Μῦθοι τοῦ Αἰσώπου καὶ ὁ τοῦ Κέβητος Θηβαίου πίναξ.

Μετὰ ταῦτα ἐδιδάσκοντο Ἰσοκράτους ὁ Πανηγυρικός, ὁ τοῦ Μ. Βασιλείου πρὸς νέους, καὶ οἱ δύο τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ λόγοι πρὸς

---

1. Δὲν ἀναφέρεται βεβαίως εἰς τὰ πολυάριθμα κρυφὰ σχολεῖα, ἑνὸς τῶν ὁποίων ἡ αἴθουσα σῴζεται ἄριστα ἐν τῇ Μονῇ τῆς Ἁγίας Τριάδος ἐν Τήνῳ, μεθ' ὅλων τῶν σκευῶν καὶ ἐπίπλων καὶ τῶν ἐπὶ τῶν τοίχων γεγραμμένων ἑλληνικῶν καὶ χριστιανικῶν διδαγμάτων.

Ἰουλιανόν. Ἔπειτα ὁ παῖς ἐδιδάσκετο τὴν πρᾶξιν καὶ τὴν ρητορικὴν ἐκ τῶν τοῦ Ἀφθονίου προγυμνασμάτων πρὸς μίμησιν. Μεθ' ὃ αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Συνεσίου, Μ. Βασιλείου, Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, καὶ ἄλλων ἐνδόξων ἀνδρῶν, διδόμεναι τοῖς μαθηταῖς πρὸς μίμησιν μᾶλλον ἢ πρὸς ἑρμηνείαν. Τοῦ κύκλου τούτου τῆς μαθήσεως περατωθέντος, δίδεται ὁ Ἀριστοφάνης, Εὐριπίδης, Σοφοκλῆς, Πίνδαρος, Θεόκριτος καὶ οἱ ἄλλοι τῆς αὐτῆς φύσεως ποιηταί, χάριν τῆς μιμήσεως τῶν ὁποίων παρέχεται τὸ ἐγχειρίδιον τοῦ Ἡφαιστίωνος. Κατόπιν διδάσκεται ἡ Ὁμήρου Ἰλιὰς καὶ οὕτω περατοῦται ἡ τριετὴς διδασκαλία τῶν Γυμνασίων. Διδάσκονται καὶ τὴν λογικὴν τοῦ Ἰωαννίτου Σουγδουρῆ καὶ τὴν τοῦ Ἀθηναίου Κορυδαλλέως καὶ αὐτὴν τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἐπίσης τὴν ρητορικὴν τοῦ Ἑρμογένους καὶ τὴν τοῦ Σκούφου καὶ Κορυδαλλέως ἠθικὴν πολιτικήν, τὴν ἀριθμητικὴν τοῦ Νικομάχου Γερασήνου μετὰ τῶν σχολίων τοῦ φιλοσόφου Πρόκλου. Ἐπίσης καὶ μαθηματικὰ τοῦ Εὐκλείδου καὶ τοῦ Ἀρχιμήδους, φυσικὰ δὲ καὶ μεταφυσικά, καὶ θεολογίαν Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, καὶ ἱστορίαν, Εὐσέβιον, Ζωναρᾶν, Σωκράτην, Ματθαῖον χρονογράφον, Θουκυδίδην, Πολύβιον, Ἀππιανόν, Ζώσιμον κ.λ.».

Μεσοῦντος ἤδη τοῦ ιη΄ αἰ. ἡ ἑλληνικὴ μόρφωσις ἀκμάζει ἐν ὅλῳ τῷ ἑλληνικῷ χώρῳ. Διδάσκαλοι καὶ Ἐθνεγέρται, ὅπως ὁ Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός, Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης ὁ Νάξιος καὶ Ἀθανάσιος ὁ Πάριος, συνδέουσιν ἀμέσως πλέον τὴν μόρφωσιν πρὸς τὸ αἴτημα τῆς Ἐθνικῆς Ἀναστάσεως. Ὁ δρόμος πρὸς τὸν Ρήγαν Φεραῖον καὶ τὸν Ἀδαμάντιον Κοραῆν εἶναι ἤδη ἀνοικτός. Ὁ πρῶτος, μέγας πολιτικὸς νοῦς, κάλλιον ἴσως παντὸς ἄλλου συλλαβὼν τὸ γεωγραφικὸν πρόβλημα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ἔγραφεν εἰς τὸ 22ον ἄρθρον τοῦ «Πολιτεύματος» αὐτοῦ: *«Ὅλοι χωρὶς ἐξαίρεσιν ἔχουν ὑποχρέωσιν νὰ ἠξεύρουν γράμματα. Ἡ Πατρὶς ἔχει νὰ καταστήσῃ σχολεῖα εἰς ὅλα τὰ χωρία διὰ τὰ ἀρσενικὰ καὶ τὰ θηλυκὰ παιδία. Ἐκ τῶν γραμμάτων γεννᾶται ἡ προκοπή, μὲ τὴν ὁποίαν λάμπουν τὰ ἐλεύθερα ἔθνη. Νὰ ἐξηγοῦνται οἱ παλαιοὶ ἱστορικοὶ συγγραφεῖς εἰς τὰς μεγάλας πόλεις. Νὰ παραδίδεται ἡ Γαλλικὴ καὶ ἡ Ἰταλικὴ γλῶσσα· ἡ δὲ Ἑλληνικὴ νὰ εἶναι ἀπαραίτητος».*

Δὲν πρέπει δὲ νὰ παρίδωμεν καὶ τὴν συμβολὴν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ὡς κέντρου πνευματικῆς κινήσεως. Ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς ἁλώσεως τὸ Πατριαρχεῖον διετήρησεν ἀδιάπτωτον τὴν θέσιν τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Εἰς τὴν σκέψιν τῶν Πατριαρχῶν ἀπὸ τοῦ Γενναδίου Σχολαρίου, τοῦ Πατριάρχου τῆς ἁλώσεως, μέχρι τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ε΄ τοῦ Πατριάρχου τῆς Ἐπαναστάσεως, τοῦ καὶ ἐπανιδρυτοῦ τοῦ πατριαρχικοῦ τυπογραφείου καὶ τοῦ ἐμπνευσμένου ἐκδότου μνημειώδους ἐγκυκλίου περὶ ἱδρύσεως σχολείων, εἰς τὴν σκέψιν λέγω τῶν Πατριαρχῶν, πολιτικὴ ἐλευθερία καὶ παιδεία ἦσαν ἀλληλένδετα. Ταχέως λοιπὸν κατέστη τὸ «Φανάρι» κέντρον ἑνὸς τεραστίου δικτύου, ὅπερ ἐκάλυπτε τὸν Αἷμον, τὴν κυρίως Ἑλ-

λάδα, τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ τὰς νήσους, καὶ ἔθηκεν εἰς τὸ κέντρον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ κηρύγματος τὴν σωτηρίαν τοῦ Ἔθνους καὶ κατέστησε τὸν ἄμβωνα τῆς ἐκκλησίας σάλπιγγα τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος.

Διὰ τοιούτων σχολείων καὶ τοιαύτης παιδείας διῆλθεν ἡ ὁδὸς πρὸς τὴν 25ην Μαρτίου τοῦ 1821. Διὰ τῆς παιδείας ἐκείνης παρεσκευάσθη ἡ γενεά, ἥτις ἐτόλμησε καὶ ἤγαγεν εἰς πέρας τὸ μέγα ἔργον. Ἡ παιδεία ἐκείνη παρεσκεύασε τὸν ἐνθουσιώδη πολεμιστήν, τὸν φλογερὸν ἱερέα, τὸν ἐμπνευσμένον ποιητήν, τὸν δεξιὸν πολιτικὸν τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀλλὰ πρὸ πάντων ἡ παιδεία ἐκείνη εἶχε καταστήσει καὶ εἶχε διατηρήσει εὐαίσθητον καὶ εὔθικτον τὴν ἐθνικὴν ψυχήν, ἀδιαπτώτως θερμαίνουσα αὐτὴν διὰ τῆς ὑπομνήσεως τοῦ εὐκλεοῦς τῆς Φυλῆς παρελθόντος, πλήρους ἀνυπερβλήτων ἡρωϊσμῶν καὶ ἀσυλλήπτων θυσιῶν.

Ἡ παιδεία ἐκείνη, ἐξησφάλισεν ἅπαξ ἔτι τὴν ἐλευθερίαν εἰς τὸ Ἔθνος.

Ἐφάνη δὲ ἡ τῆς παιδείας ἐκείνης προπαρασκευή, κατεδείχθη δὲ τῆς παιδείας ἐκείνης ἡ μεγίστη εἰς τὸν ἀγῶνα συμβολὴ καὶ ἄλλοθεν καὶ ἐκ τῆς εὐθὺς μετὰ τὸν ἀγῶνα ἢ καὶ ἐν συνεχείᾳ πρὸς αὐτὸν στροφὴ τῆς Ἑλλάδος, ἔτι αἱμασσούσης ἐκ τῶν ἀγώνων, πρὸς τὴν θεραπείαν πρώτιστα πάντων τῶν ἀναγκῶν τοῦ πνεύματος οὐχὶ δέ, ὡς ἄλλως τε καὶ εὔλογον θὰ ἦτο, πρὸς ἱκανοποίησιν ἄλλων μάλιστα ἐπιτακτικῶν ἀναγκῶν.

Καὶ ἀπέβλεψε καὶ πρὶν ἔτι ὁλοκληρωθῇ τοῦ Γένους ἡ ἀπελευθέρωσις, εἰς τὴν ἵδρυσιν Σχολείων, εἰς τὴν ἀνέγερσιν καλλιμαρμάρων μεγάρων τῶν Ἱερῶν τῆς Ἐπιστήμης καὶ τῆς Τέχνης καὶ ἐπεδίωξε τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν παλαιὰν πρὸς εὐδοξίαν λεωφόρον.

Καὶ καθοδηγουμένη ὑπὸ ἀσφαλεστάτου ὁδηγοῦ, τοῦ ἀλαθήτου τῆς Φυλῆς ἐνστίκτου, ἀλλὰ καὶ τῶν κατακηλούντων εἰσέτι τὰ ὦτα τῶν Πανελλήνων θεσπεσίων κηρυγμάτων τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ καὶ τῶν ἄλλων Μεγάλων τοῦ Ἔθνους Διδασκάλων, ἐπεδόθη πάσαις δυνάμεσιν εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῆς Παιδείας, περὶ ἧς πιστεύει ὅτι ἀποτελεῖ τὴν ἀσφαλεστάτην πρὸς ταχεῖαν ἀνασυγκρότησιν καὶ εὐδοκίμησιν ὁδόν.

Καὶ ὁδηγεῖται καὶ ἐν τούτῳ ἀσφαλέστατα ὑπὸ τοῦ παρελθόντος, τοῦ ἀπωτάτου ἑλληνικοῦ παρελθόντος. Καὶ δὲν υἱοθετεῖ καὶ δὲν μιμεῖται ἀβασανίστως ἀλλότρια θέσμια, ἀλλ' ἑλληνιστὶ περὶ τοῦ μέλλοντος τοῦ Ἑλληνισμοῦ διαφερομένη καὶ σκεπτομένη ἡ μόλις ἀνισταμένη ἐκ τῶν ἐρειπίων Ἑλλάς, ἀντλεῖ ἐκ τοῦ ἀνεξαντλήτου τῆς φυλῆς παρελθόντος καὶ ὀργανώνει παιδείαν ἑλληνικήν, στηριζομένην ἐπὶ ἑλληνικῶν καὶ ἐκ μακρᾶς σειρᾶς αἰώνων δεδοκιμασμένων δεδομένων.

Καὶ συγκροτεῖ ὡς καὶ ἡ Ἑλλὰς τοῦ ε΄ π.Χ. αἰῶνος παιδείαν σύμφωνον πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ψυχήν, τὴν ἑλληνικὴν φύσιν, τὴν ἑλληνικὴν πραγματικότητα. Καὶ διαλαλοῦσιν οἱ καρποὶ αὐτῆς καὶ ἐπικροτοῦσι τὰ ἐκ ταύτης ἀποτελέσματα τὸ ὀρθόν, τὸ σοφὸν τῆς ἐνεργείας ἐν τῇ τῆς παιδείας ὀργανώσει.

Διότι ὁ προκριθεὶς τύπος Παιδείας, ἐν ᾗ ἐκυριάρχησε τοῦ Κλασσικοῦ Σχολείου ὁ τύπος, δι' οὗ ἐπιδιώκεται ἡ θεραπεία τῶν κλασσικῶν γραμμάτων καὶ θηρεύεται τὸ ἑλληνοχριστιανικὸν ἰδεῶδες, δὲν ηὐδοκίμησεν ἁπλῶς ἀλλ' ἀληθῶς ἐπετέλεσε θαύματα.

Διότι εἶναι ἀναντίρρητον, ὅτι ἡ ἐπὶ αἰῶνα περίπου ἐφαρμοσθεῖσα παιδεία, ἐπέτυχεν ὡς καὶ ἡ ἐν τῇ κλασσικῇ ἀρχαιότητι ἰσχύσασα, νὰ δημιουργήσῃ καὶ ἀκραιφνεῖς Ἕλληνας καὶ ἀνθρώπους καλοὺς κἀγαθούς. Μαρτυροῦσι περὶ τούτου αἱ χιλιάδες τῶν Ἑλλήνων ἐπιστημόνων, οἵτινες καὶ ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐκτὸς αὐτῆς ἀνὰ τὴν οἰκουμένην ὅλην, διὰ τῶν θαυμασίων ἐν τῇ ἀναζητήσει τῆς ἐπιστημονικῆς ἀληθείας ἐπιτευγμάτων αὐτῶν, προβάλλουσι τὴν ἑλληνικὴν ἐπιστήμην καὶ ὑπερόχως τιμῶσι τὸ ὄνομα τὸ ἑλληνικόν, ἀλλ' ἐναργέστερον αἱ μυριάδες τῶν ἡρώων καὶ μαρτύρων, οἵτινες ἰσάξιοι τῶν ἀρχαίων Μαραθωνομάχων ἀναδεικνύμενοι καὶ προφρόνως τῷ ἐκείνων παραδείγματι ἑπόμενοι, ἄσμενοι θυσίαν ἑαυτοὺς εἰς τὸν βωμὸν τῆς ἐλευθερίας ἤνεγκαν, αἰωνίαν καὶ ἄφθιτον τὴν δόξαν τοῦ Γένους φυλάττοντες.

Ἀτυχῶς σήμερον ἡ εἰς τὸ Ἔθνος παρεχομένη παιδεία, δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, οὔτε ὅτι εἶναι ἡ ὑπὸ τῶν ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας ἰσχυσάντων καὶ δοκιμασθέντων ἑλληνικῶν δεδομένων ἐπιβαλλομένη, οὔτε καὶ ὅτι οἷα εἶναι τυγχάνει τῆς προσηκούσης ἐπιμελείας καὶ θεραπείας.

Καὶ ὅμως αἱ σημεριναὶ συνθῆκαι, ὑφ' ἃς ζῇ καὶ σταδιοδρομεῖ τὸ Ἔθνος, οἱ ὅροι ἐν οἷς ἀναπτύσσεται ἡ ἐθνικὴ ζωή, εἶναι ὅλως ἰδιάζοντες, οὐδὲν δὲ ἧττον ἐπικίνδυνοι τῶν ἐπὶ τῶν Ρωμαίων καὶ τῶν Τούρκων ἰσχυσάντων.

Διότι δὲν εἶναι μόνον ἡ μεγάλη πρόοδος τῶν μεγάλων λαῶν, τὴν ὁποίαν ὑποχρεοῦται καὶ ἐκ τῆς φύσεως ἀλλὰ καὶ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ νὰ παρακολουθήσῃ ὁ Ἑλληνισμός, εἶναι καὶ κίνδυνοι ἀμεσώτατοι οὐ μόνον διὰ τὴν πρόοδον, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτὴν τὴν ὕπαρξιν αὐτοῦ.

Διότι δὲν πρέπει νὰ παρίδωμεν τὸ σημαντικώτατον γεγονός, ὅτι διαρκῶς περιορίζεται ἡ ἀκτὶς διαβιώσεως καὶ δράσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν τῇ παμπαλαίᾳ εὐρυτάτῃ περὶ τὴν Μεσόγειον κοίτῃ αὐτοῦ, ἐφ' ὅσον ἀναγκάζεται νὰ καταλίπῃ ἐπάλξεις, ἀφ' ὧν ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας ἐξέπεμψε τὰς ἀκτῖνας τοῦ φωτὸς τοῦ πνεύματος καὶ τῆς δαιμονίας ἐμπορικῆς ἱκανότητος αὐτοῦ.

Διότι δὲν πρέπει νὰ ἀγνοῶμεν, ὅτι οἱ περιβάλλοντες τὴν Ἑλλάδα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς αὐτήν, σπεύσασαν εἰς ἀλογίστους καὶ ἀπαραδέκτους θυσίας ἐκ τῆς ἀγαθωτάτης προθέσεως νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν συναδέλφωσιν τῶν ἀπ' αἰώνων γειτνιαζόντων λαῶν, ἐξακολουθοῦσι πάντοτε, μετ' ἀεὶ αὐξοντος μάλιστα ζήλου, νὰ καλλιεργῶσι καὶ ἀναζωπυρῶσι τὸν φανατισμὸν τῶν πολιτῶν των ὑπὲρ τῶν παραδόσεων αὐτῶν.

Διότι δὲν πρέπει νὰ μὴ προσέξωμεν τὴν οὐχὶ ἄνευ σημασίας δι' ἡμᾶς κίνησιν τῶν ἀραβικῶν λαῶν πρὸς συνένωσιν, παραλλήλως μάλιστα πρὸς τὸν περιορισμὸν τῆς ἀκτῖνος δράσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Διότι, τέλος, δὲν πρέπει νὰ παρασυρώμεθα, ὡς ὑπάρχει φόβος νὰ παρασυρθῶμεν, ἂν μὴ ἐγκαίρως δεόντως προσέξωμεν, ἐν τῷ θέματι τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινότητος. Διότι ἡ συνανάμειξις ἡμῶν ἐν τῇ εὐρυτάτῃ ταύτῃ κοινότητι, μέλλουσα ἐνδεχομένως νὰ βοηθήσῃ οἰκονομικῶς τὴν Ἑλλάδα, εἶναι ἐξ ἴσου ἐνδεχόμενον, ἂν μὴ ἐγκαίρως ὑπάρξῃ ἡ προσήκουσα παρασκευή, νὰ ἀποτελέσῃ ἕνα τῶν μεγαλυτέρων κινδύνων, ὅσους ποτὲ ἐν τῇ μακρᾷ πορείᾳ αὐτοῦ συνήντησε τὸ Ἔθνος.

Ἐνώπιον τῶν κινδύνων αὐτῶν, εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρξῃ ἄμεσος καὶ σθεναρὰ ἀντίδρασις. Καὶ βεβαίως ἡ Ἑλλὰς δὲν πρόκειται νὰ ἀντιδράσῃ διὰ τοῦ οἱουδήποτε τεχνικοῦ ἐξοπλισμοῦ αὐτῆς, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἡροδότου μέχρι σήμερον ἔχει *«ἀείποτε σύντροφον τὴν πενίην»*, ἡ δὲ εὐδοκίμησις εἰς τὸν τομέα τοῦτον ἔχει ἀνάγκην πρώτιστα πάντων ἀκμῆς οἰκονομικῆς.

Δύναται ὅμως νὰ ἀντιδράσῃ διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῆς πνευματικότητος αὐτῆς, δυνάμεως τῆς ὁποίας τὴν ἰσχὺν ἐπανειλημμένως ἐδοκίμασε καὶ τῆς ὁποίας τὰ ἐπιτεύγματα ἡ ἀνθρωπότης σύμπασα ἐθαύμασεν.

Εἶναι δὲ ἀνάγκη πρὸς τοῦτο, νὰ στραφῇ σοβαρὸν τὸ διαφέρον τοῦ Κράτους πρὸς τὴν Παιδείαν. Νὰ παράσχῃ τὸ Κράτος ἱκανὰ τὰ μέσα πρὸς ἄμεσον ἀλλὰ καὶ πλήρη ἀνασυγκρότησιν τῆς Παιδείας· πρὸ πάντων ὅμως καταλιπομένων τῶν ἀτυχῶν καὶ ὀλεθρίων πειραματισμῶν, νὰ δώσῃ εἰς αὐτὴν καὶ πάλιν τὴν σύμφωνον πρὸς τὰ ἑλληνικὰ δεδομένα μορφήν, δι' ἧς θὰ καταστῇ ἱκανή, νὰ ἐπαναδώσῃ εἰς τὸν Ἑλληνισμόν, τὴν ζωτικότητα, τὴν πνευματικότητα καὶ τὴν ἐθνικὴν αὐτοῦ εὐαισθησίαν, ἥτις — δέον νὰ τὸ ὁμολογήσωμεν — ἔχει ἀνάγκην τονώσεως.

Ὁ μέγας τῆς Ἑλλάδος προστάτης Θεὸς καὶ ἡ ὑπέρμαχος τοῦ Ἔθνους στρατηγὸς Θεοτόκος, δαψιλῆ παρέσχον πρὸς τὴν Ἑλλάδα τὴν θείαν αὐτῶν βοήθειαν. Ἀπαιτεῖται ὅμως καὶ ἡ ἰδική μας συμβολή. Καὶ συμβολὴν ἀξίαν τοιαύτης θείας βοηθείας παρέσχε καὶ δύναται νὰ παράσχῃ μόνον ἡ ὀρθή, ἡ ἑλληνοπρεπὴς παιδεία. Καὶ τοῦτο, μετὰ πάντων τῶν ἄλλων, ὑποδεικνύει εἰς ἡμᾶς ἡ περὶ πάντων προνοήσασα Ἑλληνικὴ ἀρχαιότης:

Ἐπεὶ πέπρακται πᾶν τὸ τοῦ θεοῦ καλῶς,
διακηρύσει ὁ Σοφοκλῆς
χωρῶμεν ἤδη, παῖδες, εἰς τὰ τῶν σοφῶν
διδασκαλεῖα· (μουσικῆς), παίδευμα γὰρ
προσλαμβάνειν δεῖ καὶ καθ' ἡμέραν ἀεί,
ἕως ἂν ἐξῇ, μανθάνειν βελτίονα.
παῖς δ' οὖν κακὸν μὲν δρᾶν τι προῖκ' ἐπίσταται,
τὰ χρηστὰ δ' οὐδ' ἂν τὸν διδάσκαλον λάβῃ,
ἐμνημόνευσεν, ἀλλὰ κέκτηται μόγις.

ταῦτ' οὖν φυλαξώμεσθα, καὶ μοχθητέον,
ὦ παῖδες, ὡς ἂν μήτ' ἀπαιδεύτων βροτῶν
δοκῶμεν εἶναι, καποδημοῦντος πατρός.

Ἀφοῦ, λέγει, ἐγένοντο καλῶς τὰ ἐκ τοῦ Θεοῦ προσδοκώμενα, ἂς στραφῶμεν πρὸς τὰ διδασκαλεῖα τῶν σοφῶν· διότι εἶναι ἀνάγκη νὰ παιδευώμεθα διαρκῶς, καὶ καθημερινῶς νὰ μανθάνωμεν, ὅσον δυνάμεθα, καλλίτερα. Διότι ὁ ἄνθρωπος τὸ κακὸν γνωρίζει μόνος καὶ ἄνευ διδασκαλίας νὰ πράττῃ, τὰ χρηστὰ ὅμως, οὔτε καὶ παρὰ τοῦ διδασκάλου διδαχθεὶς μὲ εὐκολίαν μανθάνει, ἀλλὰ μὲ μεγάλην δυσκολίαν, μόλις τὰ συγκρατεῖ. Αὐτὰ λοιπόν, τῆς παιδείας τὰ ἀγαθά, πρέπει νὰ διαφυλάττωμεν καὶ νὰ μοχθῶμεν ἵνα μὴ φαινώμεθα ὅτι καταγόμεθα ἐξ ἀπαιδεύτων ἀνθρώπων ἢ πατρὸς ὅστις ἕνεκα ἀποδημίας δὲν ἐμερίμνησεν διὰ τὴν παίδευσιν ἡμῶν.

Ἐὰν δὲ μὴ προσέξωμεν τὴν ἐπιταγὴν ταύτην, ἐὰν μὴ ἀκούσωμεν τῆς φωνῆς τοῦ Σοφοκλέους εὐκαίρως λίαν ταῦτα διδάσκοντος, ἀλλ' ἐξακολουθήσωμεν ἄλλα ἀλλότρια καὶ ἀήθη τεχναζόμενοι καὶ μηχανώμενοι τῆς δὲ ὀρθῆς παιδείας ἀμελοῦντες, ἀσφαλῶς δὲν θὰ ἀποφύγωμεν, ἀλλ' ἑκόντες - ἄκοντες θὰ ἀκούσωμεν τὴν ἐπίπληξιν τοῦ ἁρμοδιωτάτου ἐκ τῶν ἐκπαιδευτικῶν, τοῦ ἀπὸ σκηνῆς τὰ ἄριστα διδάξαντος Εὐριπίδου, ἐπιπλήττοντος διὰ τὰς ματαίας προσπαθείας ἡμῶν :

«ὦ πόλλ' ἁμαρτάνοντες ἄνθρωποι μάτην,
τί δὴ τέχναις μὲν μυρίαις διδάσκετε,
καὶ πάντα μηχανᾶσθε καξευρίσκετε,
ἓν δ' οὐκ ἐπίστασθ' οὐδ' ἐθηράσασθέ πω,
φρονεῖν διδάσκειν οἷσιν οὐκ ἔνεστι νοῦς».

Τοιαύτην δὲ παιδευτικὴν παράδοσιν ἔχοντες, τοιαύτην πνευματικὴν κληρονομίαν, τοιαύτην ζηλευτὴν παρακαταθήκην ἀναλλοιώτων, ἀειζώων πνευματικῶν ἀγαθῶν διαθέτοντες, δὲν δικαιούμεθα ἐπὶ ξένα δάνεια νὰ προσφεύγωμεν, ἵνα τὴν Παιδείαν ἡμῶν συγκροτήσωμεν.

Τοὐναντίον ὀφείλομεν πάντοτε μέν, ἰδιαιτέρως δὲ σήμερον, ὅτε οἱ Πανέλληνες ἄσμενοι συναγόμεθα εἰς λαμπρὸν πανηγυρισμὸν τῆς μεγάλης ἱστορικῆς ἐπετείου τοῦ ἡρωϊκωτέρου τῆς φυλῆς ἀγῶνος, ἀλλὰ καὶ εἰς ἔκφρασιν ὀφειλομένης ἀϊδίου εὐγνωμοσύνης πρὸς τοὺς ἰσοθέους ἐκείνους ἥρωας τοῦ 1821, οἵτινες διὰ τῆς θυσίας αὐτῶν τὴν πατρίδα τοῦ δυσβαστάκτου τῆς δουλείας ζυγοῦ ἠλευθέρωσαν καὶ εἰς ἡμᾶς βίον ἐλεύθερον ἐξησφάλισαν, πρὸς ταύτην τὴν ἀθάνατον πνευματικὴν κληρονομίαν, πρὸς ταύτην τὴν ζηλευτὴν παρακαταθήκην, πρὸς τὰ ἀνέσπερα ταῦτα τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας φῶτα, πρὸς τοὺς ἀνεξαντλήτους καὶ ἀνεκτιμήτους τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος θησαυρούς, πρὸς ταῦτα ὀφείλομεν νὰ στρέφωμεν καὶ νὰ κατευθύνωμεν τὸν νοῦν

καὶ τὴν ψυχὴν τῆς εὐέλπιδος ἑλληνίδος νεότητος, διότι ταῦτα μόνα δύνανται νὰ καταστήσωσιν αὐτὴν τῆς μακρᾶς καὶ ἐνδόξου τῆς φυλῆς ἱστορίας ἀξίαν καὶ νὰ ἐμπνεύσωσιν εἰς αὐτὴν τὴν πρὸς τὴν πατρίδα ἀγάπην καὶ τὸν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ἔρωτα.

Οὕτω δὲ πράττοντες τῶν ἀνυπερβλήτων θυσιῶν ἐκείνων ἄξιοι ἀναδεικνύμεθα καὶ ταῖς ψυχαῖς ἐκείνων ἀγαλλίασιν ἄρρητον εἰς μνημόσυνον παρεχόμεθα, πρὸς συνέχισιν δὲ τῆς δόξης καὶ αὔξησιν τοῦ μεγαλείου τῆς φιλτάτης πατρίδος μάλιστα συμβαλλόμεθα.

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΚΟΡΡΕΣ